

UDK 801.563=862
Izvorni znanstveni članak
Prihvaćen za tisak 17. 6. 1992.

Snježana Kordić
Filozofski fakultet, Zagreb

Determinator – vrsta riječi ili funkcionalni razred?*

Uslozljavanje mehanizma jezičnog opisa omogućava nam otkrivanje veće iznijansirano-
sti funkcija jezičnih jedinica. To dovodi do situacije da u već postojeću podjelu treba
uklopiti novi član ili se već postojećim podjelama treba pridružiti nova, ukratko: dolazi
do preispitivanja i prestrukturiranja sistema podjela. Ovom ćemo prilikom pokušati
odgovoriti na pitanja koja su nam se postavila pri istraživanju podjele funkcija unutar
nominalne sintagme.

Nominalna sintagma

Nominalna sintagma¹ (NS) označava predmet imenovanjem, eksplicitnim ili implicitnim. Za razliku od drugih sintagmi, NS može upućivati na entitet u izvanjezičnom svijetu. Kako se takav entitet naziva *referent*, NS je izraz koji se može upotrijebiti za referiranje. Iako je u prvom redu referencijalna, NS se može upotrijebiti i generički: kad ne upućuje ni na kakav konkretan entitet, već se interpretira uopćeno, kao naziv određene vrste bića ili stvari. Na razini rečenice NS vrši jednu od sljedećih sintaktičkih funkcija: subjekt, dio kopulativnog predikata, direktni objekt, indirektni objekt, priložna oznaka, a na razini sintagme može se javiti u funkciji atributa.

Članovi NS-e razlikuju se međusobno i s obzirom na svoju ulogu u ostvarivanju referencije čitave NS-e, i s obzirom na svoj udio u ostvarivanju sintaktičke funkcije čitave NS-e. Što je pojedini član NS-e referentniji, to samostalnije vrši sintaktičku funkciju čitave NS-e. Ovakav paralelizam proizlazi iz osobina same NS-e: njezino svojstvo referentnosti povezano je s njezinom mogućnošću da se javi u navedenim sintaktičkim funkcijama. Opisom uloge pojedinog člana NS-e u ostvarivanju referencije i sintaktičke funkcije čitave

* Ovaj tekst je fragment iz većeg rada o relativnim rečenicama u hrvatskom jeziku.

1 *Nominalnu sintagmu* smatramo širim pojmom od *imeničke sintagme* jer jedinica nominacije, premda je najčešće imenica, može biti i zamjenica i pridjev.

NS–e može se taj član razlikovno odrediti prema drugim članovima NS–e, s kojima je u sintagmatskom odnosu. Također se, na osnovi istog opisa, može svrstati u određeni funkcionalni razred, članovi kojeg su u paradigmatičkom odnosu jer se javljaju u istoj funkciji.

Neposredni konstituenti NS–e su *nominal* i *determinator*, kao što pokazuje primjer (1).² Nominal je obavezni konstituent NS–e. On sadržava element koji služi imenovanju i koji se kao takav može upotrijebiti za referiranje. Isti element neposredno vrši sintaktičku funkciju čitave NS–e. Za razliku od NS–e, nominal ne sadržava determinaciju (no može sadržavati atribut), što je vidljivo u (1), (2) i (3). Determinator, neobavezni konstituent NS–e koji određuje način referiranja, ostaje izvan nominala. Kad determinatora nema, nominal sam konstituira NS–u, kao u primjerima (2) i (3). Leksem koji sam može konstituirati nominal, a kada determinatora nema i NS–u, jest *supstantiv*, primjer (3):

- (1) $\left[\text{NS} \text{ ovaj}_D \left[\text{N sivi}_A \text{ oblak}_S \right] \right]$ donosi kišu.³
- (2) $\left[\text{NS} \left[\text{N sivi}_A \text{ oblak}_S \right] \right]$ donosi kišu.
- (3) $\left[\text{NS} \left[\text{N oblak}_S \right] \right]$ donosi kišu.

Supstantivu je svojstveno da neposredno vrši sintaktičku funkciju čitave NS–e i da može ostvarivati i njezinu referenciju. Budući da su sintaktička funkcija i referencija osnovna obilježja i NS–e u cjelini, razumljivo je da NS uvijek sadržava leksem koji je po svojim svojstvima supstantiv. On je njezin *konstitutivni član* jer se na njega može svesti čitava NS a da se pritom ne promijeni njezina sintaktička funkcija. Supstantiv sam predstavlja NS–u u odnosima s drugim sintaktičkim jedinicama, snoseći posljedice gramatičkog prilagođavanja NS–e tim drugim sintaktičkim jedinicama. Stoga se NS može definirati kao *endocentrična struktura*, tj. kao grupa sintaktički povezanih riječi u kojoj je jedna riječ funkcionalno ekvivalentna grupi kao cjelini. Ta riječ, supstantiv, koja ima istu distribuciju kao cjelina, u slučajevima kada je imenica može se nazivati i *upravnom riječi* NS–e. Međutim, kao supstantivi se koriste ne samo imenice nego i zamjenice, a i pridjevi se mogu javiti u supstantivnoj funkciji:

- (4) $\left[\text{NS} \left[\text{N sivi}_S \right] \right]$ donosi kišu.

Supstantivna upotreba zamjenice ili pridjeva često podrazumijeva poznavanje konteksta, u kojem se ista NS već pojavila s imenicom u funkciji supstantiva i upravne riječi ostalih članova NS–e. Kad se ta imenica zbog svoje zališnosti izostavi, kao u (4), zamjenica odnosno pridjev može preuzeti

2 U ovom radu nećemo se baviti problematikom zavisnih rečenica koje se mogu javiti kao članovi NS–e, osim što ćemo napomenuti da je u složenoj NS–i neposredni član i nerestriktivna relativna rečenica, dok je restriktivna relativna rečenica član nominala.

3 Naziv cjeline koju grade elementi unutar zagrada naznačen je kraticama: NS = nominalna sintagma, N = nominal.

Pojedinačno su riječi označene kraticama: D = determinator, A = atribut, S = supstantiv.

neposredno vršenje sintaktičke funkcije NS–e. Čim neposredno vrši sintaktičku funkciju NS–e, zamjenica/pridjev je supstantiv, no nije i upravna riječ. Sadržaj se i referencija upravne riječi, imenice, podrazumijevaju.

Osnovna razlika između supstantiva i ostalih članova NS–e jest u njihovoj funkciji: za razliku od supstantiva, koji neposredno vrši rečeničnu funkciju NS–e, ostali članovi NS–e, *atribut* i *determinator*, vrše sintagmatsku funkciju unutar NS–e. Atribut i determinator samo posredno sudjeluju u vršenju rečenične funkcije čitave NS–e. Stoga njihova prisutnost u NS–i nije obavezna. Sintagmatska funkcija koju unutar NS–e ostvaruje atribut sastoji se u bližem određivanju, *modificiranju*, sadržaja upravne riječi. Kao atributi u NS–i najčešće⁴ se javljaju pridjevi, zatim imenice, pa i prilozi.⁵

Osim atributa, sintagmatsku funkciju unutar NS–e vrši i determinator. No, mogu li se uopće njihove sintagmatske funkcije dijeliti jedna od druge, ili trebaju ostati svedene pod jednu, atributnu? Je li determinator vrsta riječi, poput pridjeva, imenice ili priloga, koja se javlja u funkciji atributa, kako smatraju Mrazović & Vukadinović (1990: 285, 297 – 298, 319, 321 – 322, 324, 326 – 327, 329)?

Determinator

Pri proučavanju determinatora postavila su nam se pitanja:

- (i) U kakvom je odnosu determinacija prema atribuciji i modifikaciji? Razlikuje li se od njih ili je obuhvaćena u njima?
- (ii) Kakav je status determinatora? Može li se determinator smatrati zasebnom vrstom riječi?

(i) Odgovor na prvo pitanje dobit ćemo nakon što definiramo *determinaciju* kao specificiranje načina referencije nominala, provedeno sredstvima koja su više gramatička nego leksička. Ovakvom definicijom razdvajamo determinaciju od atribucije s obzirom na funkciju, kod atributa je ona preciziranje sadržaja pojma upravne riječi, te s obzirom na sredstvo koje vrši funkciju, kod atributa je ono leksičko. Razliku u funkciji prikazat ćemo sljedećim primjerom:

DETERMINATOR <i>način referencije</i>	ATRIBUT SUPSTANTIV <i>sadržaj pojma</i>				
(5) [NS <table style="display: inline-table; vertical-align: middle; border-left: 1px solid black; border-right: 1px solid black; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 0 5px;">{</td> <td style="padding: 0 5px;">ovaj moj neki svaki nijedan</td> <td style="padding: 0 5px;">}</td> </tr> </table>	{	ovaj moj neki svaki nijedan	}	[N crveni šešir]	
{	ovaj moj neki svaki nijedan	}			

4 Zbog toga što je atribut najčešće pridjev, atributi se dijele na *adjektivne* i *neadjektivne*. O klasifikaciji atributa vidi više u Topolińska (1981: 3–4), Silić (1984: 20–21), Stanojčić & Popović & Micić (1989: 247–258), Mrazović & Vukadinović (1990: 285–286).

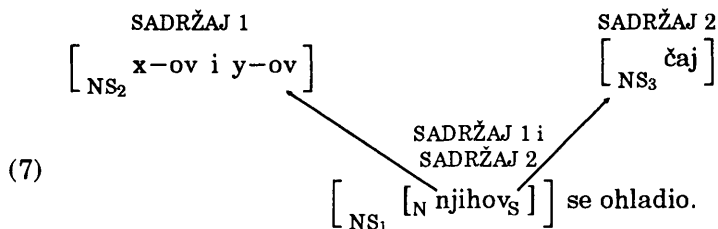
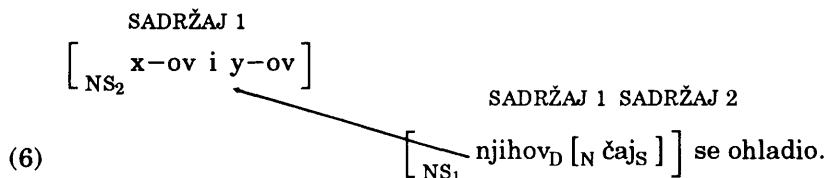
5 U atributnoj funkciji javlja se i zavisna rečenica: relativna atributna rečenica je adjektivnog tipa, a nerelativna atributna rečenica je neadjektivnog tipa.

Kako je modifikacija semantički opis sintaktičke atribucije, na ovaj način istodobno razdvajamo determinaciju i od modifikacije. Jezična sredstva koja provode determinaciju, determinatori, čine malobrojan, zatvoren razred, te ih zbog toga i zbog specifičnosti njihova sadržaja možemo smatrati više gramatičkim nego leksičkim sredstvima.⁶

(ii) Tražeći odgovor na drugo pitanje krenut ćemo od semantike determinacije, koja može biti pokaznost, posvojnost, neodređenost, općost, odričnost. Ovakvu semantiku determinaciji daju pokazne zamjenice, posvojne zamjenice, neodređene zamjenice, opće zamjenice, odrične zamjenice, koje su determinatori. Budući da se isti oblik riječi upotrebljava i kao zamjenica i kao determinator, možemo tvrditi ili da se zamjenica javlja u funkciji determinatora, ili da je isti oblik riječi jedanput zamjenica, a drugi put determinator.

Prva tvrdnja podrazumijeva da zamjenica i determinator nisu pojmovi iste razine: zamjenica je vrsta riječi, a determinator nije vrsta riječi već funkcionalni razred. U funkcionalni razred determinatora spadaju različite vrste riječi: pridjevene zamjenice i članovi. Međutim, još nema općeprihvaćene definicije determinatora⁷ te neki lingvisti, među njima Klajn (1985: 27), primjenjuju ovaj termin tako da uključuje i druge vrste riječi: pridjeve, participe, brojeve. No, uključivanjem pridjeva, participa i brojeva u determinatore dolazi do preklapanja funkcija determinatora i modifikatora, pa kad se zadržava i jedan i drugi termin, nije jasna razlika između te dvije funkcije i ne vidi se opravdanost zadržavanja obaju termina.

Druga tvrdnja podrazumijeva da su zamjenice i determinatori pojmovi iste razine: determinator je, kao i zamjenica, vrsta riječi. Međusobno su zamjenica i determinator u homonimnom odnosu. Imaju jednaka formalna obilježja, ali se razlikuju u funkciji, distribuciji, sadržaju i referenciji, usporedi (6) i (7):

6 Lehmann (1984: 43) determinatore definira kao gramatičke formative, koji mogu biti samostalni, klitički i morfemski.

7 Determinatorima se sustavnije pristupa tek u najnovije vrijeme. Na području serbo-kroatistike o determinatorima vidi u Ivić (1983), Radovanović (1990), a od gramatika samo u Mrazović & Vukadinović (1990: 242–255).

U (6) **njihov** je determinator, član NS₁-e koji svojim stalnim sadržajem, u ovom primjeru to je 'posvojnost', određuje način ostvarivanja referencije nominala. Imenica **čaj**, supstantiv i upravna riječ u NS₁-i, projicira svoju sposobnost referiranja i vršenja rečenične funkcije subjekta na čitavu NS₁-u. U (7) **njihov** više nije determinator već zamjenica. Kao jedini, konstitutivni član NS₁-e ona je supstantiv, te ostvaruje i referenciju i sintaktičku funkciju čitave NS₁-e. Zbog toga se nalazi u paradigmatskom odnosu s imenicama kao vrstom riječi, dok se determinator u (6) nalazi u sintagmatskom odnosu s konkretnom imenicom. Stalni sadržaj determinatora u (6) (SADRŽAJ 1), 'posvojnost', jednak je stalnom sadržaju zamjenice u (7) (SADRŽAJ 1). No, zamjenica ima još jedan sadržaj (SADRŽAJ 2), preuzet od imenice poznate iz konteksta. Zamjenica je preuzela i referenciju od imenice, tako da **njihov** u (7) ima istu referenciju kao čitava NS₁ u (6). Jesu li ove razlike u funkciji⁸, distribuciji, sadržaju i referenciji dovoljne da determinator smatramo zasebnom vrstom riječi? Usporedimo primjere (8), (9) i (10):

(8) $\left[\begin{array}{c} \text{NS} \\ \text{ovaj}_D \left[\begin{array}{c} \text{N} \text{ zidni}_A \text{ sat}_S \end{array} \right] \end{array} \right]$ je točan.

(9) $\left[\begin{array}{c} \text{NS} \\ \left[\begin{array}{c} \text{N} \text{ ovaj}_S \end{array} \right] \end{array} \right]$ je točan.

(10) $\left[\begin{array}{c} \text{NS} \\ \left[\begin{array}{c} \text{N} \text{ zidni}_S \end{array} \right] \end{array} \right]$ je točan.

Vidimo da sve što je rečeno o razlici između determinatora i zamjenice u primjerima (6) i (7) vrijedi u primjerima (8) i (9), ali jednako vrijedi i u primjerima (8) i (10), u kojima tako možemo razlikovati pridjev **zidni** u (8), gdje se javlja kao atribut, od pridjeva **zidni** u (10), gdje se javlja kao supstantiv. Ako na osnovi navedenih razlika izdvojimo determinatore u zasebnu vrstu riječi, onda nema razloga da i pridjev u (8) ne razdvojimo od pridjeva u (10) na isti način, tj. svrstamo ih u dvije različite vrste riječi. Međutim, umjesto podjele pridjeva na dvije vrste riječi razdvajaju se funkcionalni razredi, pa se atributna funkcija pridjeva razdvaja od supstantivne funkcije pridjeva. Ono što je svojstveno pridjevima kao vrsti, iznošenje samo jednog obilježja, ostaje prisutno u obje funkcije. Stoga i determinator smatramo *funkcionalnim razredom*, kao što su to atribut i supstantiv. Time razlikujemo supstantivnu funkciju zamjenice od determinatorske funkcije zamjenice. Ono što je svojstveno zamjenicama kao vrsti, upućivanje, ostaje prisutno u obje funkcije.

Unutar jednog funkcionalnog razreda, supstantivnog, atributnog, ili determinatorskog, pojavljuje se više vrsta riječi, koje nemaju jednaka formalna obilježja, ali imaju istu funkciju i distribuciju. Vrste riječi koje se javljaju u funkciji determinatora su članovi i pridjevne zamjenice. Objašnjenje za istovjetnost njihove funkcije i distribucije nalazi se i u povijesnom razvoju jezika: određeni član se najčešće razvio upravo iz pokazne zamjenice.

8 Mrazović & Vukadinović (1990: 242–243, 317) zbog razlike u funkciji ubrajaju determinatore u zasebnu vrstu riječi, a kao kriterij za razlikovanje od homonimnih zamjeničkih oblika navode prisutnost/odsutnost imenice i obaveznu upotrebu pomičnog vokala kod zamjenica.

Literatura

- Anić, V. (1989), »Slovenska rečenica u Ante Kovačića«, *Jezik*, XXXVII/1, 9 – 11.
- Barić, E. i dr. (²1990), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Cristal [Kristal], D. (1988), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd.
- Ivić, M. (1983) *Lingvistički ogledi*, Beograd.
- Katičić, R. (²1991), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Klajn, I. (1985), *O funkciji i prirodni zamenica*, Beograd.
- Kordić, S. (1992), »Relativna rečenica – gramatičke nedoumice«, *Zbornik HDPL-a*.
- Kurzová, H. (1981), *Der Relativsatz in den indoeuropäischen Sprachen*, Hamburg.
- Lehmann, C. (1984), *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; Kompendium seiner Grammatik*, Tübingen.
- Melvinger, J. (² 1990), *Leksikologija*, (skripta), Osijek.
- Mrazović, P. & Vukadinović, Z. (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad.
- Pranjković, I. (1986), »Zavisne rečenice u hrvatskom ili srpskom jeziku – klasifikacijske nedoumice«, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, br. 15, 57 – 65.
- Radovanović, M. (1990), *Spisi iz sintakse i semantike*, Novi Sad.
- Silić, J. (1984), *Od rečenice do teksta*, Zagreb.
- Smits, R. J. C. (1990), *The Relative and Cleft Constructions of the Germanic and Romance Languages*, Dordrecht.
- Stanojčić, Ž. & Popović, Lj. & Micić, S. (1989), *Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura istraživanja*, Beograd & Novi Sad.
- Topolińska [Topolinjska], Z. (1981), »Restrikcija nasuprot apozicije: dve vrste atributa imeničke sintagme«, *Južnoslovenski filolog*, XXXVII, 1 – 11.

Determiner – part of speech or functional class?

The paper deals with the structure of the nominal phrase (NP). The members of the NP are described according to their function: if they immediately take part in the syntactic function of the NP, they belong to the functional class of substantive; if they take part in the syntactic function of the NP only intermediately, they belong to the functional class of attribute or to the functional class of determiner. The function of the attribute and the determiner is not clausal but phrasal. The members of the NP also differ in their referential capabilities: only a substantive can take on the reference of the whole NP.

After describing the difference between the attribute and the determiner, the author comes to the conclusion that the determiner should not be seen as a part of speech but as a functional class.